

Nina Drejerska, Justyna Kołyska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

DOŚWIADCZENIA SAMORZĄDÓW W POZYSKIWANIU ŚRODKÓW Z FUNDUSZY UNIJNYCH NA ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH

*EXPERIENCE OF LOCAL SELF GOVERNMENTS IN APPLYING
FOR RESOURCES FROM THE UNION FUNDS FOR RURAL AREAS
DEVELOPMENT*

Słowa kluczowe: samorząd terytorialny, fundusze unijne, rozwój obszarów wiejskich

Key words: local self government, European Union funds, rural areas development

Synopsis. Przedstawiono rozkład terytorialny środków finansowych z funduszy UE przeznaczonych na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce w latach 2004-2006, jak również możliwości pozyskania środków w latach 2007-2013. Wskazano regiony, które dotychczas uzyskały największy i najmniejszy poziom wsparcia w tym zakresie. Dokonano również przeglądu wyników wybranych badań, których celem było rozpoznanie przyczyn różnicowania aktywności, a co za tym idzie również sukcesów samorządów w pozyskiwaniu środków unijnych.

Wstęp

Ostatnie kilkanaście lat to okres dynamicznego rozwoju społeczno-gospodarczego Polski. Rozwój ten jednak nie odbywa się wszędzie w jednakowym tempie. Można wskazać obszary szybko rozwijające się, najczęściej dzięki wykorzystaniu swojego potencjału i koniunktury gospodarczej, oraz obszary biedniejsze o dużo niższej dynamice rozwoju bądź też pozostające w stagnacji [Bański, Czapiewski 2008].

Ponad 56% ludności 27 państw członkowskich Unii Europejskiej mieszka na obszarach wiejskich, które stanowią 91% jej terytorium. Dlatego też rozwój tych obszarów jest ważną dziedziną polityki unijnej. Przy konstruowaniu wydatków budżetowych, jednym z celów unijnej polityki jest wkład w zrównoważony rozwój obszarów wiejskich oraz poprawę jakości życia na tych obszarach, przy jednoczesnym wspieraniu rozwoju i tworzeniu miejsc pracy na wsi. Tempo i dynamika rozwoju obszarów wiejskich zależy między innymi od ich położenia geograficznego (w sąsiedztwie dużych aglomeracji lub na obszarach peryferyjnych), które warunkuje charakter i rodzaj podejmowanych przedsięwzięć gospodarczych. Również ważna jest struktura funkcjonalna jednostek terytorialnych.

Sukces społeczno-gospodarczy regionu może wynikać z uwarunkowań wewnętrznych lub zewnętrznych. Poza źródłami wewnętrznymi, na sukces obszarów wiejskich ogromny wpływ ma interwencja z zewnątrz mająca za zadanie pobudzić obszar lub rozszerzająca się innowacja z obszarów wyższego rzędu [Bański, Czapiewski 2008]. Kluczową rolę odgrywają finansowe środki wsparcia i pomocy, które zwłaszcza po wejściu Polski do UE zostały skierowane na wieś. Od momentu akcesji władza publiczna dysponuje bardzo szerokim wachlarzem instrumentów finansowych wspierających przekształcenia i rozwój obszarów wiejskich, dlatego też można stwierdzić, że obszary wiejskie i ludność zamieszkująca te obszary w największym stopniu jest beneficjentem wejścia Polski do Unii Europejskiej [Raport z badania „Wpływ interwencji...” 2007].

W przypadku obszarów wiejskich bardzo ważne jest jednak pobudzenie aktywności jednostek samorządu terytorialnego, biznesu i innych podmiotów funkcjonujących na tych obszarach [Jędrzejczyk 2008], aby skutecznie wykorzystać dostępne programy i środki finansowe. Sprawność i aktywność lokalnych „przywódców” jest najczęściej wymienianym czynnikiem sukcesu gminy. Zwraca się przy tym uwagę na takie elementy, jak: aktywność w pozyskiwaniu środków finansowych i umiejętność ich wykorzystania, przychylność dla inwestorów i umiejętność negocjacji, sprawność zarządzania, umiejętność promocji gminy i podejmowania działań marketingowych [Bański, Czapiewski 2008].

Metodyka badań

W pierwszej części opracowania zaprezentowano rozkład terytorialny środków finansowych przeznaczonych na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce w latach 2004-2006. Dane zaczerpnięto z aktualnych opracowań Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Wskazano regiony, w których wykorzystanie środków było na najwyższym i najniższym poziomie oraz najbardziej i najmniej aktywne w pozyskiwaniu funduszy i realizacji przedsięwzięć służących rozwojowi obszarów wiejskich. Następnie określono możliwości finansowania rozwoju obszarów wiejskich z funduszy UE w bieżącym okresie programowania (lata 2007-2013).

Druga część opracowania obejmuje porównanie wyników części badań oceniających doświadczenia samorządów w aplikowaniu o środki unijne, przeprowadzonych w projekcie pt. „Ocena komplementarności działań na obszarach wiejskich podejmowanych w ramach Polityki Spójności, Wspólnej Polityki Rolnej i Wspólnej Polityki Rybackiej”¹ – badanie przeprowadzone jesienią 2008 roku w 29 celowo wybranych powiatach ziemskich i jednym powiecie grodzkim z obszaru całego kraju [Braja, Drejerska, Jędrzejczyk 2008], z wynikami badań innych [Analiza przyczyn... 2008, Zając, Województwa, Stawicki 2009, Raport końcowy... 2009] autorów w tym obszarze.

Możliwości finansowania rozwoju obszarów wiejskich z funduszy unijnych

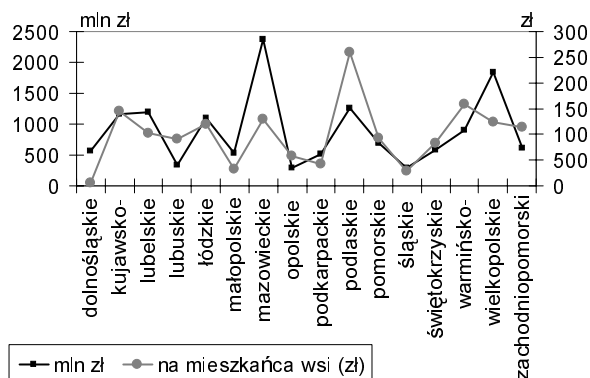
W latach 2004-2006 finansowanie rozwoju obszarów wiejskich odbywało się przede wszystkim z wykorzystaniem instrumentów finansowych w ramach następujących programów:

- Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) 2004-2006, współfinansowany z Sekcji Gwarancji EAGGF,
- Sektorowy Program Operacyjny „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004-2006” (SPO ROL) współfinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji w Rolnictwie – Sekcja Orientacji (EAGGF),
- Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego (ZPORR) 2004-2006, współfinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) oraz Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS).

Większość działań bezpośrednio związanych z obszarami wiejskimi to interwencje realizowane w ramach PROW i SPO ROL, jednak również w innych programach operacyjnych zapisano działania bezpośrednio odnoszące się do obszarów wiejskich. Szczególnie istotne uzupełnienie SPO

ROL stanowiły działania znajdujące się w ZPORR i SPO „Rozwój zasobów ludzkich”. W ramach tych dwóch programów wsparcie dla obszarów wiejskich koncentrowało się przede wszystkim na rozbudowie i modernizacji infrastruktury technicznej i społecznej, rozwijaniu sektora MSP i podnoszeniu poziomu kapitału ludzkiego [Raport z badania „Wpływ interwencji...” 2007].

Beneficjentami Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich byli rolnicy indywidualni. W ramach działań PROW na obszary wiejskie trafiło łącznie 14,21 mld zł. Największa część płatności dotyczyła województw mazowieckiego (2,37 mld zł) i wielkopolskiego (1,84 mld zł), a najmniejsza województwa lubuskiego (0,33 mld zł) i śląskiego (0,28 mld zł). W przeliczeniu na jednego mieszkańca wielkość

Rysunek 1. Wartość płatności w poszczególnych województwach Polski w ramach PROW 2004-2006

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentu: Wstępna analiza realizacji Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006. Część 1. Informacja sporządzona według danych na dzień 31 grudnia 2008 r., Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2009.

¹ Projekt realizowany w ramach Konkursu Dotacji organizowanego przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna.

płatności w ramach PROW wahała się od 66 zł/os. w woj. dolnośląskim do 2603 zł w woj. podlaskim (rys. 1). Średnio kwota płatności na jedno gospodarstwo rolne w Polsce wyniosła ok. 9650 zł, a na jeden hektar – 829 zł.

Większość działań w ramach SPO „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich” wdrażana była przez ARiMR na wniosek rolników. Działania: Szkolenia, Wsparcie doradztwa rolniczego oraz Program LEADER+ wdrażane były przez FAPA, natomiast urzędy marszałkowskie realizowały projekty w ramach takich działań, jak: Scalenia gruntów rolnych, Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego, a także Gospodarowanie rolniczymi zasobami wodnymi. Jednostki samorządu terytorialnego były podmiotami uprawnionymi do zgłaszania oraz realizacji projektów w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego.

Dzięki środkom pochodzącym z SPO „Restrukturyzacja...” i ZPORR w Polsce zrealizowano łącznie 53 348 projektów o wartości 16,1 mld zł. Najbardziej aktywne w pozyskiwaniu środków były samorządy w województwach: mazowieckim, lubelskim, wielkopolskim i podlaskim, najmniej projektów zrealizowano w województwie lubuskim (szczegółowe dane w tabeli 1). Średnia wartość projektu w przypadku SPO „Restrukturyzacja...” wahała się od 171 tys. zł w woj. świętokrzyskim do 382 tys. zł w woj. warmińsko-mazurskim, a w przypadku ZPORR od 811 tys. zł w woj. warmińsko-mazurskim do 2229 tys. zł w woj. dolnośląskim. Wartość projektu w przeliczeniu na jednego mieszkańca wsi wyniosła średnio 258,5 zł/os.

Tabela 1. Liczba i wartość projektów zrealizowanych w latach 2004-2006 w ramach SPO „Restrukturyzacja...” i ZPORR w ujęciu regionalnym

Województwo	Liczba projektów		Wartość projektów [mln zł]		Wartość na 1 mieszkańca wsi [zł]	
	SPO	ZPORR	SPO	ZPORR	SPO	ZPORR
Zachodniopomorskie	1317	104	354,35	92,08	675,49	175,54
Pomorskie	1936	67	514,27	127,42	708,03	175,43
Warmińsko-mazurskie	2019	150	770,69	121,69	1348,68	212,95
Kujawsko-pomorskie	3915	124	981,06	149,43	1227,67	186,99
Mazowieckie	7984	462	1823,77	475,54	999,32	260,57
Podlaskie	4056	207	885,70	198,03	1828,06	408,73
Lubuskie	701	89	250,30	111,51	689,58	307,22
Wielkopolskie	5768	154	1700,93	198,65	1167,44	186,99
Łódzkie	4491	182	900,35	242,41	990,58	206,71
Lubelskie	6376	324	1262,19	409,61	1088,36	353,19
Dolnośląskie	1715	189	561,99	421,31	669,30	501,77
Opolskie	1439	68	335,33	116,74	678,63	236,25
Śląskie	1338	207	331,25	236,80	330,24	236,08
Świętokrzyskie	3079	154	529,22	318,54	756,02	455,05
Małopolskie	2668	160	673,81	287,91	407,62	174,17
Podkarpackie	1566	339	403,49	307,03	323,40	246,09

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentu: Wsparcie rozwoju obszarów wiejskich w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich” i w ramach „Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego 2004-2006” w ujęciu regionalnym. (Informacja sporządzona według danych na dzień 30 września 2008 r.), Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

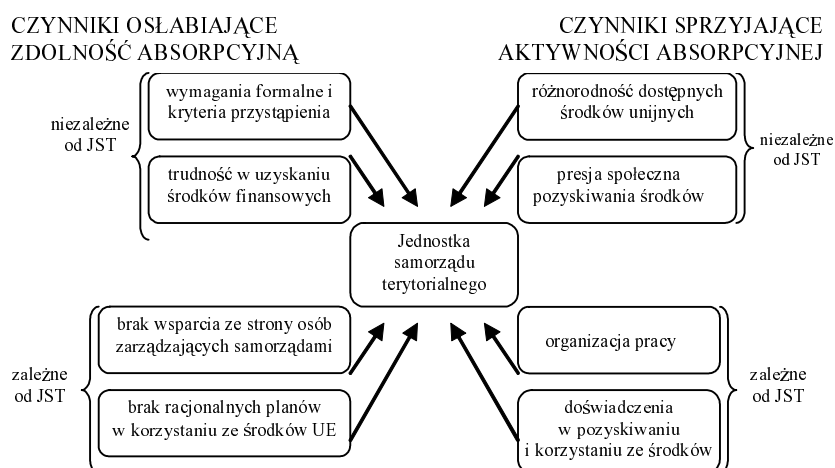
W okresie programowania 2007-2013 przy realizacji działań służących rozwojowi obszarów wiejskich mogą być wykorzystywane środki finansowe pochodzące z programów:

- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013, współfinansowany z Europejskiego Funduszu Rolnego na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich,
- Regionalne Programy Operacyjne (RPO), finansowane ze środków EFRR,
- Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej (PO RPW), finansowany ze środków EFRR,
- Program Operacyjny Kapitał Ludzki (PO KL), współfinansowany z EFS.

Działania PROW, podobnie jak w poprzednim okresie programowania, kierowane są do rolników. Samorządy terytorialne natomiast mogą korzystać ze środków RPO, a dodatkowo samorządy z województw: lubelskiego, podkarpackiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego mogą realizować projekty inwestycyjne w ramach PO RPW. Również w PO KL znajdują się działania nakierowane na rozwój obszarów wiejskich, których beneficjentami mogą być jednostki samorządu terytorialnego.

Doświadczenia samorządów w pozyskiwaniu środków finansowych na rozwój obszarów wiejskich

Na aktywność i skuteczność samorządów w pozyskiwaniu środków pochodzących z funduszy Unii Europejskiej, w tym środków na rozwój obszarów wiejskich, wpływają czynniki zewnętrzne, niezależne od samej jednostki samorządu terytorialnego, oraz czynniki wewnętrzne dotyczące danej jednostki samorządu terytorialnego i mogące być przez nią kształtowane (rys. 2). Jak się okazuje, najważniejszym czynnikiem osłabiającym zdolność absorpcyjną samorządów są procedury pozyskiwania i przyznawania funduszy unijnych, natomiast istotne znaczenie dla zwiększenia skuteczności w absorpcji środków UE mają wcześniejsze doświadczenia samorządów.

Rysunek 2. Czynniki wpływające na aktywność i skuteczność samorządów terytorialnych w pozyskiwaniu środków z funduszy UE

Źródło: Analiza aktywności samorządów gminnych i powiatowych województwa podkarpackiego w wykorzystywaniu funduszy strukturalnych. Raport końcowy, Agrotec Polska Sp. z o.o., wrzesień 2008, str. 65.

Wcześniejsze badania innych autorów wskazywały na liczne trudności zewnętrzne w ubieganiu się o środki unijne. Była to ogólna organizacja ZPORR, zbyt skomplikowane procedury związane z aplikowaniem o środki finansowe, nieobiektywna ocena wniosków oraz nieefektywna współpraca z instytucjami odpowiedzialnymi za wdrożenie programu. Pojawiały się również problemy wewnętrzne (braki kadrowe, brak środków finansowych lub zdolności kredytowych umożliwiających aplikowanie, brak doświadczenia w realizowanych wcześniej projektach) oraz problemy we współpracy ze środowiskiem lokalnym [Analiza przyczyn... 2008].

Badania przeprowadzone w powiatach na terenie całej Polski dowodziły, że – zdaniem respondentów – większość przeszkód w absorpcji środków unijnych w latach 2004-2006 wynikała z braku stałych zasad dotyczących naboru i weryfikacji projektów oraz w równej mierze z nadmiaru biurokracji i braku wsparcia ze strony instytucji wdrażających. Według odpowiedzi respondentów etap przygotowania wniosku był drugim po znalezieniu środków na współfinansowanie projektu najtrudniejszym z etapów realizacji przedsięwzięcia [Zajac, Wojewódzka, Stawicki 2009].

W badaniach przeprowadzonych w samorządach gminnych, które były nieaktywne bądź mało aktywne w pozyskiwaniu środków UE, jako najważniejsze przyczyny braku aktywności wskazywa-

no: brak wkładu własnego – 33,81% wskazań, brak odpowiedniej kadry – 17,27% wskazań oraz znalezienie innego źródła finansowania – 15,83% wskazań. Natomiast bariery formalne oraz świadomościowe nie były znaczącymi przyczynami braku aktywności badanych gmin. Aż 58,13% gmin nieskutecznych oraz 42,45% gmin nieaktywnych stwierdziło, że proces aplikowania o środki unijne był dla nich nieprzyjazny. Najbardziej niesprzyjające były elementy związane z administracyjno-formalnym aspektem procesu aplikacji o dofinansowanie (zmiana zasad naboru i oceny wniosków w trakcie aplikowania) – 63,1% odpowiedzi, a nie merytoryczna zawartość wniosku, która zaledwie dla jednej trzeciej badanych gmin nieskutecznych była bardzo lub raczej utrudniająca [Raport końcowy... 2009].

W badaniach, oceniających komplementarność działań na obszarach wiejskich podejmowanych w ramach Polityki Spójności, Wspólnej Polityki Rolnej i Wspólnej Polityki Rybackiej, przeprowadzonych w 2008 r. poproszono pracowników starostw powiatowych o ocenę ułatwień lub ewentualnego utrudnienia procesu aplikacji o środki z funduszy unijnych w perspektywie lat 2007-2013 w porównaniu z poprzednim okresem programowania w Polsce (2004-2006). Tylko w dwóch przypadkach zadeklarowania zwiększenia stopnia trudności w aplikowaniu wskazano na konkretne przyczyny utrudnień. Podano następujące uzasadnienia:

- „bardziej skomplikowane procedury i większa ich liczba, przewlekłość procesu oceny złożonych wniosków o dofinansowanie”,
- „nowe wytyczne Ministra Rozwoju Regionalnego wprowadziły chaos w opracowaniu i kompletowaniu dokumentacji wnioskowej; zbyt długie procedury rozpatrywania i oceny wniosków”.

Jako najważniejsze ułatwienia podano natomiast:

- uproszczone, bardziej przejrzyste przepisy i procedury,
- zmniejszenie liczby wymaganych załączników,
- uruchomienie procedury pozakonkursowej dla samorządów,
- wprowadzenie preselekcji.

Podkreślano również znaczenie doświadczeń wcześniejszych w łatwiejszej orientacji w programach na lata 2007-2013. Umiejętność i chęć wskazania przez ankietowanych konkretnych przykładów ułatwień może świadczyć o tym, że są one ważne i naprawdę wpływają na ich codzienną pracę.

Pracowników starostw powiatowych zapytano też o ewentualne propozycje zmian w przyjętych rozwiązaniach systemu wdrażania programów operacyjnych. Uzyskano odpowiedzi z 11 na 30 zbadanych jednostek (36,6%). Niektóre z nich były bardzo ogólne, na przykład „mniej biurokracji”, ale inne wskazywały na konkretne rozwiązania, które mogłyby ułatwić realizację projektów. Wśród najczęściej wskazywanych znalazło się uproszczenie procedur aplikacji ze wskazaniem na przykład na rezygnację z wymagania matrycy logicznej w procesie preselekcji czy wprowadzenie dwustopniowej oceny wniosków, tj. w pierwszym etapie ocena fiszek projektowych (bez pełnej dokumentacji i pozwoleń), w drugim – pełna dokumentacja. Kolejną sugestią było utrzymanie stałości przepisów (ich zmiany bardzo doskwierały pracownikom starostw) oraz terminowość wprowadzania programów. Zwracano również uwagę na skrócenie trwania całego procesu aplikacyjnego, w tym przede wszystkim czasu oceny wniosków [Drejerska 2008].

Podsumowanie

Dofinansowanie ze środków unijnych możliwe do uzyskania przez samorządy jest ważnym źródłem wspierania rozwoju obszarów wiejskich, co potwierdzają chociażby wartości płatności w przekroju regionalnym oraz w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Doświadczenia pierwszego okresu programowania (2004-2006) wskazują jednak na znaczne bariery w pozyskiwaniu tych środków. Przegląd wyników wybranych badań w tym zakresie wskazuje z jednej strony na duże znaczenie trudności administracyjnych związanych z rozbudowanymi i skomplikowanymi procedurami aplikowania, zmieniającymi się nawet w trakcie przygotowania wniosków, natomiast z drugiej strony przeszkody w postaci niemożności zaangażowania wystarczającego wkładu własnego wskazywane przez jednostki o niskiej aktywności w pozyskiwaniu środków unijnych. Kwestią do dalszych badań wydają się natomiast być zmiany w procesie aplikowania w okresie programowania 2007-2013 w stosunku do poprzednich doświadczeń. Zauważane są już ułatwienia w aplikowaniu, przy czym nadal wskazywane są możliwości dalszych uproszczeń.

Literatura

- Analiza aktywności samorządów gminnych i powiatowych województwa podkarpackiego w wykorzystywaniu funduszy strukturalnych. 2008: Raport końcowy. Agrotec Polska Sp. z o.o., wrzesień, 65.
- Analiza przyczyn braku aktywności niektórych samorządów województwa zachodniopomorskiego w sięganiu po wsparcie unijne w ramach programu ZPORR celem ujednolicenia Planu Komunikacji RPO WZ na lata 2007-2013 oraz Planu Działań Informacyjnych i Promocyjnych na rok 2009. 2008: Raport Końcowy. Agencja badań rynku Opinia, Infor Training, Warszawa, 53-54.
- Bański J., Czapiewski K.** 2008: Identyfikacja i ocena czynników sukcesu społeczno-gospodarczego na obszarach wiejskich. Zespół Badań Obszarów Wiejskich Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa, 5-6, 42-43.
- Braja M., Drejerska N., Jędrzejczyk I.** 2008: Metodologia badań i charakterystyka badanych powiatów. [W:] Ocena komplementarności działań Polityki Spójności, Wspólnej Polityki Rolnej i Wspólnej Polityki Rybackiej na obszarach wiejskich, Jędrzejczyk I. (red.). Wyd. SGGW, Warszawa, 66.
- Drejerska N.** 2008: Potencjał administracyjny oraz ocena doświadczeń z pozyskiwania środków w ramach programów operacyjnych. [W:] Ocena komplementarności działań Polityki Spójności, Wspólnej Polityki Rolnej i Wspólnej Polityki Rybackiej na obszarach wiejskich, Jędrzejczyk I. (red.). Wyd. SGGW, Warszawa, 128-133.
- Jędrzejczyk I.** 2008: Ocena komplementarności działań Polityki Spójności, Wspólnej Polityki Rolnej i Wspólnej Polityki Rybackiej na obszarach wiejskich. Wyd. SGGW, Warszawa, 9-10.
- Raport końcowy z badania ewaluacyjnego „Analiza przyczyn braku aktywności lub niskiej aktywności niektórych samorządów gminnych w sięganiu po wsparcie z Funduszy Unijnych”. 2009: Grupa Gomułka, Katowice, 32, 75-78.
- Raport z badania „Wpływ interwencji finansowanych z funduszy strukturalnych UE na przekształcenie obszarów wiejskich”. 2007: IERiGŻ – PIB, listopad, 25, 208-209.
- Wsparcie rozwoju obszarów wiejskich w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich” i w ramach „Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego 2004-2006” w ujęciu regionalnym. (Informacja sporządzona według danych na dzień 30 września 2008 r.), Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 9, 15, 18.
- Wstępna analiza realizacji Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006. Część I. Informacja sporządzona według danych na dzień 31 grudnia 2008 r. 2009: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa, 8.
- Zajac J., Wojewódzka A., Stawicki M.** 2009: Uwarunkowania absorpcji funduszy strukturalnych UE na poziomie. Analiza i rekomendacje. Warszawa, 39-41.

Summary

The paper presents the level of support of agriculture and rural areas development co-financed by the European Funds in Poland in the period 2004-2006 as well as possibilities of co-financing in the period 2007-2013. The analysis indicates regional differences in the level of support. There is also a review of selected research concerning reasons of various activities of local self governments in applying for co-financing. As a result of this situation there are also different levels of success in realisation of projects.

Adres do korespondencji:

dr Nina Drejerska, mgr Justyna Kołyska
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Katedra Polityki Agrarnej i Marketingu
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
e-mail: nina_drejerska@sggw.pl, jkolyska@wp.pl